

УДК 343.152(477)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТАТУСУ ЗАСУДЖЕНОГО У КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ ЧАСІВ РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ

Леся СТРЕЛЬБИЦЬКА,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права імені Іоаннікія Малиновського
Національного університету «Острозька академія»

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються окремі етапи правового регулювання статусу «засудженого» у кримінально-процесуальному законодавстві України часів радянської доби крізь призму Кримінально-процесуальних кодексів 1922, 1927 та 1960 років. У Кримінально-процесуальному кодексі 1922 року не було визначено поняття засудженого, хоча термін «засуджений» згадувався в деяких статтях. Також даним законом не було встановлено чіткий момент, з якого особа набувала статусу засудженого. Кримінально-процесуальний кодекс 1927 року також не визначав окремо поняття «засудженого», сам термін «засуджений» уживався в тексті Кодексу досить рідко, більше в ньому вживається поняття «підсудний». Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 року не давав чіткого поняття засудженого, не визначав комплексу його прав, обов'язків та відповідальності. Проте особа засудженого фігурувала в Кодексі на стадіях апеляційного та касаційного провадження, на стадії перегляду справи Верховним Судом України та на стадії перегляду справи за нововиявленими обставинами. Процесуальний статусу засудженого було зазначено у главі 28 «Постановлення вироку».

Ключові слова: засуджений, інститут, генеза, процесуальний статус, підсудний, вирок, Кримінально-процесуальний кодекс.

THE LEGAL REGULATION OF THE STATUS OF A CONVICT IN CRIMINAL PROCEDURE LEGISLATION OF THE SOVIET PERIOD

Lesia STRELBITSKA,
Candidate of Law Sciences,
Associate Professor at the Department of State and Legal Disciplines
I. Malynovsky Institute of Law of the National University of "Ostroh Academy"

SUMMARY

Some aspects of the legal regulation of the status of a convict in criminal procedure legislation of Ukraine of the Soviet period are viewed in the article through the prism of the Criminal Procedure Codes of 1922, 1927 and 1960. In the Criminal Procedure Code of 1922 the definition of a convict was not given, although the term "convict" was mentioned in some articles. Moreover, that law did not stipulate the definite moment when a person got the status of a convict. The Criminal Procedure Code of 1927 did not give a separate definition of a convict either. That term was rarely used in the Code, more often the term "defendant" was used. The Criminal Procedure Code of Ukraine of December 28, 1960 did not give a clear definition of a convict, did not stipulate a range of his / her rights, duties, and liability. However, a convict appeared in the Code on the stages of appeal and cassation proceedings, hearing of the case by the Supreme Court of Ukraine, and case review according to newly revealed circumstances. The procedural status of a convict was mentioned in the Chapter 28 "Passing a Sentence".

Key words: convict, institute, genesis, procedural status, defendant, sentence, Criminal Procedure Code.

REGLEMENTAREA LEGALĂ A STATUTULUI UNUI CONDMANAT ÎN LEGISLAȚIA DE PROCEDURĂ PENALĂ A UCRAINEI ÎN PERIOADA SOVIETICĂ

REZUMAT

Articolul are în vedere unele etape ale reglementării juridice a statutului de „condamnat” în legislația de procedură penală a Ucrainei în perioada sovietică prin prisma Codurilor de procedură penală din 1922, 1927 și 1960. Codul de procedură

penală din 1922 nu a definit conceptul de condamnat, deși termenul de „condamnat” a fost menționat în unele articole. De asemenea, această lege nu a stabilit un moment clar de la care o persoană a dobândit calitatea de condamnat. Nici Codul de procedură penală din 1927 nu a definit conceptul de „condamnat”, însuși termenul „condamnat” a fost folosit destul de rar în textul Codului, se folosește mai mult termenul „inculpat”. Codul de procedură penală al Ucrainei din 28 decembrie 1960 nu a oferit o concepție clară a condamnatului, nu a definit complexul drepturilor, îndatoririlor și responsabilităților acestuia. Cu toate acestea, persoana condamnatului a apărut în Cod în fazele procedurii de recurs și de casare, în faza de revizuire a cauzei de către Curtea Supremă a Ucrainei și în faza de revizuire a cauzei pe circumstanțe nou descoperite. Starea procesuală a condamnatului a fost precizată la capitolul 28 „Condamnarea”.

Cuvinte cheie: *condamnat, institut, geneza, stare procesuala, inculpat, sentinta, Cod de procedura penala.*

Постановка проблеми. Правове регулювання інституту засудженого у кримінальному процесі України пройшло складний і довготривалий шлях. Генезис статусу цього учасника кримінального провадження багато в чому детермінований особливостями державного устрою та суспільного ладу, які існували на території України в різні часи. Уперше процесуальний статус засудженого був врегульований лише в радянський період, у кримінально-процесуальних кодексах 1922, 1927 та 1960 рр., де він набуває досконалішого правового регулювання.

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що українська держава формувалась упродовж багатьох століть у складних історичних та соціально-економічних умовах. Регулювання статусу засудженого у кримінальному провадженні України пройшло складний шлях від часів Київської Русі до сьогодення. У кримінально-процесуальних кодексах радянської доби 1922, 1927 та 1960 рр. засуджений фігурує у провадженнях, але чіткого поняття особи «засудженого» дані закони не давали, не визначали комплексно його процесуальний статус.

Генезу процесуального статусу засудженого в різні періоди становлення держави Україна досліджували такі вчені: В.П. Бойко, Н.О. Бородовська, В.Т. Маляренко, Я.О. Мотовіловкер, Т.Ф. Миязева, В.М. Тертишник та інші. Роботи зазначених авторів містять важливі теоретичні положення про генезу процесуального статусу засудженого.

Метою статті є дослідження особливостей історичного процесу правового регулювання процесуального статусу засудженого в Україні часів радянської доби.

Виклад основного матеріалу. Важливим є питання характеристики юридичного аспекту особи засудженого в радянський період. Так, 13 вересня 1922 р. був ухвалений Кримінально-процесуальний кодекс УРСР. Даний документ складався із 6-и розділів, 32-х глав, які містили 481 статтю.

Проте варто зазначити, що суттєвим недоліком даного Кодексу було те, що він описував сторони у гл. III «Про склад суду, сторони і про відвід» і

не визначав поняття засудженого. Однак термін «засуджений» згадується в деяких статтях. Як приклад можна навести ст. 94 Кодексу: «У випадку визнання підсудного винним, суд, що постановив вирок, постановляє і одночасно про стягнення витрат. Якщо по справі визнані винними кілька підсудних, то суд постановляє, в якому розмірі покладаються витрати на кожного з них, керуючись майновим станом засуджених» [1].

Не зовсім зрозуміло за цим Кодексом, з якого моменту особа набувала статусу засудженого. У п. 3 ч. 1 ст. 330 вказувалось, що суд виносить вирок про призначення підсудному покарання.

КПК 1922 р., визначаючи суб'єктів оскарження вироку, не перелічує конкретних осіб, не вказує, хто може конкретно подати скаргу: чи обвинувачений, чи підсудний, чи засуджений. У Кодексі лише зазначається, що скаргу на вирок народного суду може бути подано кожною із заінтересованих сторін.

У ст. 346 Кодексу зазначалось: «Вирок, що засуджує підсудного до покарання, приводиться до виконання лише після вступу в законну силу. Вирок визнається таким, що вступив в законну силу, після збігу строку, встановленого для оскарження, якщо скарга подана не була; у випадку подання скарги вирок вступає у законну силу в день відхилення скарги судом другої інстанції» [1]. З даної норми випливає, що після винесення вироку до самого набуття ним чинності особа перебувала ще у статусі підсудного.

Ст. 368 передбачала, що в разі скасування вироку у зв'язку з порушеннями, вказаними в п. 1 ст. 361 Кодексу, а також у разі скасування вироку з підстав, вказаних у ст. ст. 321 і 364 Кодексу, коли підстави стосуються всіх засуджених, рада народних суддів скасовувала вирок цілком стосовно всіх засуджених, зокрема і тих, щодо яких вирок не був оскаржений чи опротестований.

Якщо зіставити вищезгадані норми, стає незрозумілим, з якого моменту особа набувала статусу засудженого – від набрання вироком чинності, чи з моменту його винесення. Однак основною є думка про те, що статус засудженого набувався особою

з моменту набрання вироком чинності, хоча поняття «підсудний», «засуджений» спричиняють серйозну колізію.

Варто зазначити, що важливою гарантією засудженого було положення ст. 370, де вказувалось, що якщо первісний вирок був скасований за скаргою засудженого, то в разі вторинного розгляду справи йому не могло бути призначене більш тяжке покарання, ніж те, яке було вибране судом у первинному розгляді справи. Погіршення становища засудженого у зв'язку зі збільшенням міри покарання або заміною на більш суворе допускалось лише в разі оскарження вироку іншим суб'єктом.

Варто зазначити, що принцип непогіршення становища засудженого бере свій початок із Стародавнього Риму, де сформулювалося поняття *reformatio in pejus* (поворот на гірше) та *ne pejus* (не гірше) [2]. Окрім того, даний принцип діє в сучасному кримінальному процесі України.

Ще однією віхою Кодексу 1922 р. в контексті набуття правового статусу засудженого було те, що він передбачав такий вид екстраординарного судового провадження, як наказне. У Кодексі 1922 р. воно називалось «Про судові накази».

Щоб з'ясувати, у чому обмеженість статусу засудженого в цій ситуації, можна звернутись за аналогією до сучасного цивільного судочинства, а саме постанови Пленуму ВСУ «Про практику розгляду судами заяв у порядку наказного провадження», яка визначає наказне провадження так: «Наказне провадження є самостійним і спрощеним видом судового провадження в цивільному судочинстві при розгляді окремих категорій справ, у якому суддя в установлених законом випадках за заявою особи, якій належить право вимоги, без судового засідання і виклику стягувача та боржника на основі доданих до заяви документів видає судовий наказ, який є особливою формою судового рішення [3]». Аналогічним чином проводилось судове провадження в УРСР у порядку судових наказів у кримінальних справах, а саме: без судового засідання та виклику сторін. Положення ст. 407 КПК 1922 р. вказує: «Судові накази виносяться без виклику сторін» [1]. Як бачимо, статус засудженого часто набувався не через справедливе й об'єктивне доведення вини, а через відсутність можливості здійснювати власний захист та відсутність змагальності у процесі.

Специфічним є і зміст самого наказу. У ст. 408 КПК 1922 р. зазначалось, що в судовому наказі повинні бути вказані ім'я, прізвище, по батькові; вік засудженого, скоєне ним злочинне діяння; місце, час і спосіб вчинення злочинного діяння; стаття Кримінального кодексу, що передбачає дане злочинне діяння, і призначене суддею покарання. Отже, Кодекс

містив положення про персональні дані, про опис фактично вчиненого діяння, кримінально-правову кваліфікацію, але абсолютно нічого не зазначав щодо доказів як обов'язкового та найважливішого елементу доведення винуватості особи.

У ст. 410 Кодексу передбачалась можливість засудженого клопотати протягом трьох днів після отримання копії наказу про судовий розгляд справи. Наступне положення згаданої статті забороняло засудженому клопотати про судовий розгляд, коли наказ був постановлений за результатами його клопотання.

Як бачимо, Кримінально-процесуальний кодекс УРСР 1922 р. містив недоліки щодо правого регулювання інституту засудженого. Однак позитивним варто згадати ще те, що була в Кодексі закріплена можливість касаційного оскарження й оскарження до народного комісаріату та юстиції.

Кримінально-процесуальний кодекс 1927 р., як і Кодекс 1922 р., не визначав окремо поняття засудженого. Проте термін «засуджений» уживався в тексті Кодексу. Так, у ст. 86 вказувалось: «У випадку засудження підсудного суд при ухваленні вироку одночасно ухвалює про стягнення із засудженого судових витрат. Якщо по справі засуджено кілька підсудних, то суд при встановленні розміру судових витрат, що підлягають стягненню, враховує їх матеріальне становище [4]». Варто зазначити, що дана норма цілком продублювала норму Кодексу 1922 р.

На відміну від Кримінально-процесуального кодексу 1922 р., Кримінально-процесуальний кодекс 1927 р. регламентував постановлення вироку і майже не вживав термін «засуджений». Більше в ньому вживається поняття «підсудний».

Прогресивністю Кодексу було те, що він захищав честь померлої засудженої особи та передбачав можливість її реабілітації. Так, у ст. 368 зазначалось: «Смерть засудженого не є перешкодою для відновлення його справи, у якій винесено обвинувальний вирок [4]». Ішлося про нововиявлені обставини. Кримінально-процесуальний кодекс 1927 р. містив у переліку три види таких обставин: фальшивість доказів; зловживання суддів; інші обставини, які не були відомі на час розгляду справи.

Що стосується виконання вироків, то вони підлягали виконанню негайно після набрання чинності. Виконання вироків зупинялось на час подання касаційної скарги. Кодекс також передбачав можливість відстрочки виконання вироку. Ст. 385 КПК було передбачено такі випадки відстрочки виконання вироку:

1) у разі хвороби засудженого, що перешкоджає застосуванню до нього призначеної судом міри соціального захисту, до видужання засудженого;

2) у разі вагітності засудженої, якщо вагітність перешкоджає застосуванню до неї призначеної судом міри соціального захисту, до збігу двох місяців після пологів;

3) коли негайне застосування міри соціального захисту, призначеної судом, може спричинити тяжкі наслідки для засудженого або його сім'ї через особливі обставини чи особливі умови його становища, як-от: пожежа чи інші стихійні лиха, тяжка хвороба або смерть єдиного працездатного члена сім'ї.

Передбачалось також зарахування до строку відбування покарання строку перебування в лікувальному закладі через психічну чи іншу хворобу. Що стосується відповідальності засудженого, то згідно зі ст. 388 КПК 1927 р. штраф і судові витрати стягувались із майна засудженого судовим виконавцем, а в сільській місцевості, де немає судового виконавця, сільською радою. Оплата штрафу могла бути відстрочена або розстрочена до двох років, якщо засуджений не міг оплатити його негайно. Як бачимо, Кодекс 1927 р. більш повно регламентував статус засудженого.

Про особу засудженого йшлося і в Основах кримінального судочинства Союзу РСР та союзних республік 1958 р. Так, у ст. 38 даного документа зазначалось: «Право звільняти засуджених від застосування міри соціального захисту і зменшувати встановлену законом міру соціального захисту лежить: стосовно вироків народних судів, а однаково губернських, обласних, і відповідних їм судам, і верховними судами союзних республік» [5]. Важливою гарантією реалізації прав засудженого було право касаційного оскарження вироку засудженим та оскарження рішення до Верховного суду відповідної союзної республіки.

Що стосується радянських конституцій УРСР 1919, 1929, 1937 рр., то жодна з них не оперувала поняттям «засуджений» та не визначала основних засад його процесуального статусу. Лише у ст. 158 Конституції 1978 р. зазначалось: «Ніхто не може бути визнаний винним у вчиненні злочину, а також підданий кримінальному покаранню інакше як за вироком суду й відповідно до закону [6]». Однак дане положення мало загальний об'єкт регулювання, бо стосувалось не тільки засудженого, але й підозрюваного, обвинуваченого, підсудного.

Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 р. не давав чіткого поняття засудженого, не визначав комплексу його прав, обов'язків та відповідальності. Проте особа засудженого фігурувала в Кодексі на стадіях апеляційного та касаційного провадження, на стадії перегляду справи Верховним Судом України та на стадії перегляду справи за нововиявленими обставинами.

У ч. 2 ст. 93 КПК 1960 р. зазначалось: «При визнанні підсудного винним суд постановляє стягнути з нього судові витрати. У тому разі, якщо винними буде визнано декількох осіб, суд постановляє, в якому розмірі повинні бути стягнуті витрати з кожного з них, урахуваючи при цьому ступінь вини та майновий стан засуджених» [7]. У ч. 3 ст. 327 зазначалось: «Суд постановляє обвинувальний вирок і звільняє засудженого від відбування покарання на підставах, передбачених ст. 80 Кримінального кодексу України (звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку)» [7].

Що стосується процесуального статусу засудженого, то він був закріплений у гл. 28 «Постановлення вироку». У ст. 344 КПК передбачалось два права засудженого: вручення копії вироку у триденний строк після його проголошення; вручення копії вироку засудженому рідною мовою або такою мовою, якою він володіє, якщо він не володіє мовою, якою складений вирок.

Варто також зазначити, що вручення засудженому копії вироку суду було обов'язковим правилом, яке не передбачало винятків, підлягало виконанню незалежно від того, чи був присутнім він під час проголошення вироку, чи ні.

Вручення засудженому копії вироку забезпечувало засудженому можливість реалізувати своє право на захист. Таке вручення мало здійснюватись під розписку із зазначенням дати і часу вручення. З відповідного моменту обчислювався строк касаційного оскарження вироку для засудженого.

Іншим важливим правом було право родичам дозволу на побачення із засудженим, який перебував під вартою до набрання чинності вироком суду. Дане правило було закріплене у ст. 345 Кримінально-процесуального кодексу.

Дозвіл на побачення із засудженим надавався лише близьким родичам засудженого. Під близькими родичами розумілись: батьки, дружина, діти, рідні брати і сестри, дід, баба, внуки. Дозвіл на побачення надавався як на їхнє прохання, так і за клопотанням засудженого [8, с. 892]. Побачення могло надаватись на термін від однієї до двох годин. Після винесення вироку побачення мало надаватись беззаперечно незалежно від того, чи давалось таке побачення протягом місяця до вироку, який строк минув із часу надання останнього побачення. Право на побачення не могло будь-яким чином обмежуватись, а питання про надання побачення вирішувалось залежно від інших умов, особи засудженого, тяжкості злочину, наявності тієї чи іншої інформації. Надати побачення – обов'язок суду. Дозвіл на побачення надавався до набрання виро-

ком чинності і звернення його до виконання. Водночас адміністрація місця утримання засудженого мала повідомити сім'ю засудженого після вступу вироку в законну силу, куди засуджений направляється для відбуття покарання.

Також передбачалось, що за наявності в засудженого до позбавлення волі дітей, які залишилися без нагляду, суд зобов'язаний водночас із постановленням вироку порушити окремою ухвалою, а суддя – постановою питання перед службою у справах неповнолітніх або відповідним органом опіки і піклування про необхідність влаштування цих неповнолітніх або встановлення над ними опіки чи піклування. Суд зобов'язаний був вжити заходів піклування про неповнолітніх дітей засудженого, якщо в сім'ї засудженого не залишилось осіб, які можуть забезпечити належне виховання та необхідні матеріальні умови для існування неповнолітнього.

Якщо в засудженого до позбавлення волі залишилось без нагляду майно і житло, суд був зобов'язаний вжити через відповідні органи заходів для їх збереження. Передбачалось, що майно засудженого, стосовно якого не ухвалено рішення про конфіскацію чи звернення на користь потерпілих, передається на збереження близьким родичам або відповідно органам виконавчої влади та місцевого самоврядування. Про передачу майна на збереження виносилась окрема ухвала суду чи постанова судді, копія якої вручалась особі, на яку покладено обов'язок збереження майна. Цей факт засвідчувався підписами останньої, який роз'яснювались її права й обов'язки.

Важливим правом було також право подачі апеляції засудженим на вирок. Так, у п. 1 ч. 1 ст. 348 передбачалось, що апеляцію має право подати засуджений, його законний представник і захисник – у частині, що стосується інтересів засудженого [7]. Апеляція на вирок, ухвалу чи постанову могла бути подана протягом п'ятнадцяти діб із моменту їх проголошення, а засудженим, який перебував під вартою, – у той же строк із моменту вручення йому копії вироку.

Якщо апеляція подавалась іншою стороною, а засуджений перебував під вартою, повідомлення про надходження апеляції та її копія вручались через начальника відповідної установи. Також йому роз'яснювалось право протягом п'яти діб із моменту одержання повідомлення подати свої заперечення на апеляцію. Також засудженому, що тримався під вартою, про призначення справи до апеляційного розгляду повідомлялось через начальника відповідної установи.

Засуджений мав також право подати касаційну скаргу та скаргу до Верховного Суду України за наявності для цього передбачених законом підстав.

Вирок стосовно засудженого підлягав виконанню негайно після набрання ним чинності. Під моментом набрання вироком чинності в Кодексі розумілось закінчення строку на подання апеляції, а вироку апеляційного суду – після закінчення строку на подання касаційної скарги, якщо його не було оскаржено. У разі подачі апеляцій, касаційної скарги вирок, якого ще не скасовано, набирає чинності після розгляду справи відповідно апеляційною чи касаційною інстанцією.

Варто також зазначити, що основним принципом даної стадії процесу є недопустимість погіршення становища засудженого. У стадії виконання вироку під час розгляду проблемних питань суд вирішує тільки ті питання, що стосуються вироку і призводять до погіршення становища засудженого [8, с. 371]. До набрання вироком чинності засуджений, який перебував під вартою, не міг бути переведений у місце позбавлення волі в іншій місцевості.

Важливою гарантією була гарантія, закріплена у ст. 406 Кримінально-процесуального кодексу 1960 р. У ній вказувалось, що, коли особу, яка позбавлена волі за вироком суду, під час відбуття покарання поміщено до лікарні у зв'язку з душевною або іншою хворобою, то час перебування засудженого в лікувальній установі зараховується у строк позбавлення.

Предбачались також випадки звільнення від відбування покарання засудженого за наявності передбачених у законі підстав. До них, наприклад, можна віднести звільнення у зв'язку із хворобою, у зв'язку з випробуванням, у зв'язку зі збігом строків давності виконання вироку, умовно-дострокове звільнення, звільнення на підставі закону України про амністію й указу Президента про помилування тощо. Дані підстави були і залишаються дієвими в чинному КПК України стосовно засудженого. Вони є важливими гарантіями останнього, радше навіть актами гуманізму з боку держави.

Висновки. Отже, можна зробити висновок, що про процесуальний статус засудженого можна вести мову лише в радянський період, у кримінально-процесуальних кодексах 1922, 1927 та 1960 рр., де він набуває досконалішого правового регулювання.

Список використаної літератури:

1. Кримінально-процесуальний кодекс Української радянської соціалістичної республіки, затверджений 13 вересня 1922 р. Харків : Видавництво Наркомюста, 1922 . Ст. 94.
2. Ширшов М., Мотовиловкер Я. Пределы действия запрета преобразования к худшему. *Советская юстиция*. 1974. № 14. С. 7–8.

3. Про практику розгляду судами заяв у порядку наказного провадження : постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2011 р. № 14, Ст. 1.

4. Кримінально-процесуальний кодекс УРСР 1927 р., прийнятий 2-ю сесією ВУ ЦВК X скликання, 1927 р. № № 58–59. Ст. 86.

5. Основи кримінального судочинства Союзу РСР та союзних республік від 25 грудня 1958 р. URL: <http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sssrb067.htm>.

6. Конституція Української Радянської Соціалістичної Республіки 1978 р. URL: <http://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1978.html>.

7. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1961. № 2. Ст. 93.

8. Лобойко Л. Кримінально-процесуальне право : Курс лекцій : навчальний посібник. Київ : Істина, 2007. 456 с.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

СТРЕЛЬБИЦЬКА Леся Ярославівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри державно-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права імені Іоаннікія Малиновського Національного університету «Острозька академія»;

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

STRELBITSKA Lesia Yaroslavivna – Candidate of Law Sciences, Associate Professor at the Department of State and Legal Disciplines of I. Malynovskyi Institute of Law of the National University of “Ostroh Academy”;
lesyastrelbitska@ukr.net